

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Om metallsøking i Norge og formålstjenlig kulturvern av løse gjenstander
i pløyelaget

Kvanli, John & Søgård Sørensen, Lars

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/2016_041

Fornvännen 2016(111):1 s. 41-45

Ingår i samla.raa.se

Debatt

Om metallsøking i Norge og formålstjenlig kulturvern av løse gjenstander i pløyelaget

Allerede for 30–35 år siden, da metallsøkeren for alvor ble tilgjengelig på det kommersielle markedet, ble den av mange i det arkeologiske miljøet ansett som en alvorlig trussel mot bevaring av kulturminnene. Oppfatningene baserte seg mye på, at det nå var fritt frem for alle å ta seg til rette med metallsøker. Denne holdningen ble blant annet uttalt i en artikkel i Skalk, hvor arkeolog Christian Fischer fra Silkeborg Museum (1983) gjorde seg til talsmann for at metallsøkeren ikke kunne brukes ved arkeologiske undersøkelser og at bruken av denne skulle minimeres. Fischer var redd for at mange opplysninger skulle gå tapt og hadde således allerede den gang formulert denne frykten, som siden har vært et kjennetegn blant arkeologer. Samtidig var han dog også lykkelig og takknemlig for de funn som ble gjort og brukte gjerne disse i den videre forskning. Allerede fra starten har dette området således vært preget av motstridende følelser og meninger.

Metallsøking er en helt lovlig hobby som kan utøves av alle i Norge såfremt man har grunneiers tillatelse og ikke kommer i konflikt med fredete kulturminner og loven om kulturminner. Enkelt og greit. Eller er kulturminneloven enkel sett i forhold til metallsøking? Kimen til mange uenigheter ligger nettopp i begrepet »kulturminner» som jo dekker kulturmiljøer, faste kulturminner, synlig og usynlige, oppdagede eller ukjente – og også løse kulturminner.

Fylkeskommunerne behandler funnstedet som et enkeltfunn eller gjenstander fra metallsøk kommer fra veldig ulikt. Noen registrerer funnstedet som et »automatisk fredet kulturminne» (AFK), med til dels vide avgrensninger, uavhengig om oldsaksfunnet stammer seg fra pløyelaget eller ikke. Konsekvensen av dette blir at det ikke tillates ytterligere detektorsøk på lokaliteten. Andre fylkeskommuner skiller mellom pløyelagsfunn og funn fra uforstyrrete områder som f.eks. utmark, skog og beiter. Konsekvensen blir da, at funn blir registrert som et løsfunn med «uavklart»

status og ikke som et AFK. Dermed tillates også fortsatt metallsøking i området (Maixner 2015).

Vi ønsker med denne artikkel å rette søkelyset på den manglende formålstjenligheten og de reelle konsekvensene og utfordringene som oppstår ved at fylkeskommunene praktiserer ulik registrering av funn fra pløyelaget. Og på hvorvidt måten enkelte fylkeskommuner benytter lovverket på i dag er av en bevarende art og har den til siktede og ønskelige effekt, sett opp mot kulturminnevernets hensyn og samfunnsverdi. Gir loven, slik den står i dag (og den varierende praktiseringen i kulturminnevernet vi ser rundt i Norge hva gjelder registrering av detektorfunn i pløyelaget) åpning, mulighet og behov for å utforme en mer helhetlig strategi omkring detektorsøk og pløyelagsfunn?

Grunnlaget for skepsisen eller den forskjellige praksis med ulik registrering fra enkelte fylkesarkeologer er fylkeskommunens ofte subjektive vurdering av området, hvorvidt funnstedet er å betrakte som del av et kulturminne, og om detektoristen med videre søk vil være i potensiell konflikt med kulturminneloven eller ikke.

I pløyelaget og for pløyelagsfunn der detektoristen ikke graver lengre ned enn der en plog normalt går vil sannsynligheten for å kunne komme i konflikt med kulturminneloven være høyst minimal. Men vi har eksempler fra enkelte etterundersøkelser, der man har tilfeller at detektorister uforskyldt har gravd under pløyelaget. Så vi vet det kan skje, selv om sannsynligheten er liten og begrenset. Men vi må huske på at hvis gjenstanden er tilgjengelig for å nå med en metalldektektor, så er den også innen umiddelbar rekkevidde for plogen. Det er bare et tidsspørsmål for når dette skjer (Vang Petersen 1991, s. 49; Paulsen 1999, s. 44; Rundkvist 2008, s. 120)

Pløyelag og uforstyrret mark

Kulturminneloven nevner ingenting spesifikk om metallsøking eller hvordan kulturminnever-

net skal forholde seg til denne aktiviteten. Fylkesarkeologer har i mangel på en overordnet strategi og retningslinjer fra riksantikvaren praktisert en høyst variabel praksis som skiller seg alt etter hvilket fylke man gjør et funn. I bunn og grunn skiller heller ikke kulturminneloven på pløyd/forstyrret mark eller utmark. Dette har gjort at den enkelte fylkesarkeolog har forskjellige praksis når man registrerer funn i databasen Askeladden.

At man definerer et funnsted som automatisk fredet på bakgrunn av funn gjort i skog og utmark kan vi ikke sette de store spørsmålstegn ved. I denne type kontekst er det ikke formålstjenlig å drive videre med en målrettet registrering og dokumentasjon av oldsaker siden størsteparten av disse ligger in situ og videre graving i området vil være av en ødeleggende karakter. Her kan det være formålstjenlig med en utvidet avgrensning av kulturminnet. I dyrket mark derimot er denne praksisen med å definere et funnområde, enten det gjelder deler eller hele jorder, som et automatisk fredet område etter ett eller flere innleverte funn, uforståelig og lite formålstjenlig for kulturminnevernet.

De aller fleste metallsøker funn gjøres fra 0-20 cm dybde på jordbruksland. Plogen går dype-re enn dette. Finner man gjenstander i pløyselaget kan det ikke settes i en tradisjonell arkeologisk kontekst siden plogen har endevendt alt. Det i våre hoder mest formålstjenlige er å gjøre et markant skille mellom utmark og pløyd mark ved registrering av fredningsstatus relatert til løsfunn funnet med metallsøker. Dette sett i lys av kulturminnelovens overordnede hensikt, men også opp til hva som er mest samfunnsnyttig.

Gjenstander som er blitt pløyd opp til pløyselaget har allerede fått sin dødsdom. Det er bare tiden og tilfeldighetene som avgjør hvor lenge en gjenstand kan overleve jordbrukets påvirkninger (Vang-Petersen 1991; Feveile 2015). En slik kulturminnepraksis i pløyselaget gir på kartet gjenstandene en juridisk fredningsstatus, men hva hjelper det når den praktiske konsekvensen blir annet enn likt: den ytre påvirkningen fra landbruket får fortsatt holde på i uforminsket styrke. Det pløyes fortsatt, det harves fortsatt, og det sprøytes fortsatt. Det man oppnår er ikke å legge forholdene til rette for bevaring av eventuelle

andre, løse kulturminner i området slik lovens hovedformål skulle tilsi. Samtidig med fredningen stenges også adgangen til området for detektorister med både kompetanse og ressurser til å finne og dokumentere ytterligere løse gjenstander i pløyselaget.

Løse kulturminner i pløyd mark

Flere arkeologer har lenge ropt varsko og gitt uttrykk for høy bekymring for hva jordbruket gjør av ødeleggelser på både faste og løse kulturminner. En forskningsrapport fra Norsk Institutt for Kulturminneforskning i 2008 anslår basert på et utvalg og befarings av 7226 faste kulturminner i Norge, at av de kulturminnene som har gått tapt stod jordbruket for 47% av ødeleggelsene. Dette er kun på de synlige faste kulturminnene. Man har lite forskning og viten på hvilken skade jordbruket har på de usynlige og ukjente kulturminnene under pløyselaget. De løse kulturminnene nevnes ikke i rapporten.

Kulturminnevernet har et overordnet ansvar for å påse at alle typer kulturminner blir ivaretatt på beste måte, inkludert løse gjenstander i pløyselaget. Vi stiller oss særdeles kritisk til måten enkelte fylkeskommuner har valgt å løse sitt ansvar på. Informasjonsverdien fra løse gjenstander har et stort potensial for å endre på betydelige deler av vår oppfatning av samfunnet i bronsealder, jernalder og middelalder i Norge, slik det er tilfellet i Danmark. Som kulturminnevernet er innrettet i dag og i overskuelig fremtid blir det ikke tilført flere ressurser til å ivareta de løse kulturminnene, som sakte men sikkert er i ferd med å pløydes bort. Problemstillingen er ikke akkurat av nyere dato, men det kan oppfattes som om kulturminnevernet stilltiende aksepterer at dette skjer.

Vi mener at lovens hensikt, kulturminnevernets ansvar og hva som er til det beste for gjenstandene med den kilden av informasjon de innehar i dag bør tillegges mest vekt. Ikke tolkninger av lovens enkeltparagrafer, dagens registreringsrutiner i fylket eller hvorvidt fylkesarkeolog er personlig begeistret for metallsøking eller ikke. Norge trenger en selvransakende debatt om praksis med AFK-fredninger for løsfunn på pløyd mark og hvorvidt måten enkelte benytter lovverket på i dag faktisk er av bevarende art og har den tilsik-

tede, ønskelige effekt sett opp mot kulturminnevernshensyn og samfunnsverdi.

Selv om gjenstandene i pløyelaget ligger i omrørte jordlag, og der ploegen kan ha flyttet gjenstandene nokså langt, har disse gjenstandene en klar stedskontekst (Paulsson 1999, s. 48; Jørgensen 2000; Døbat 2013, s. 708). Gjenstander fra pløyelaget er ikke uinteressante, kontekstløse løsfunn. De er løse kulturminner som speiler mulige rester av faste kulturminner under pløyelaget. De har ikke et mindre, men annerledes bevisverdi enn mulige underliggende strukturer og anlegninger. De er vitnesbyrd og et kildemateriale likeverdige med underliggende faste kulturminner (Steinberg 1996; Fabech 2012).

I noen områder har påvirkningen fra landbruket kommet så langt at det knapt finnes arkeologiske spor etter anlegninger og faste kulturminner igjen. Der er det bare gjenstandene i pløyejorda som enda har informasjonsverdi for det som engang har ligget på plassen. Typiske handelsplasser er også vanskelig å lokalisere uten metall-søking, siden disse mindre handelsområdene er meget begrenset i utstrekning, og kanskje bare har vært brukt sesongmessig uten bebyggelse på seg.

Her kan vi dra frem et handelsområde fra vikingtid opp til 1600-tallet som ble påvist av metallsøkere i Randaberg kommune, Rogaland. Plassen er preget av typiske handelsrelaterte gjenstander som hakksølv, dirheme, europeiske og norske vikingtids- og middelaldermynter, vekt-lodder, m.m. Det interessante er at privat metall-søk påviste over femti gjenstander fra pløyelaget i et lite område som hadde blitt forundersøkt av fylkeskommunen og frigitt til bygging av næringsbygg på grunnet lite arkeologiske spor i undergrunnen. Dette eksempelet viser at metallsøking i pløyelaget kan ha vesentlig verdi for forståelsen av et område, og kan utbygge resultatene fra arkeologien.

Ett enkelt løsfunn på en mark forteller ofte ikke noe mer enn hva gjenstanden i seg selv kan gi. Gjenstanden kan ha blitt ført med påkjørte masser, eller tilfeldig mistet. Skal man ha et mer troverdig bilde av hva som har rørt seg på marken opp igjennom tidene trengs det flere funn og GPS-plottinger som sammen kan frambringe indikasjoner for hva som har foregått. Disse kan

henvisse til konsentrasjonsområder og spredningskarter som vil gi arkeologien mer å jobbe ut fra enn kun noen få vilkårlige enkeltfunn. Det er totalbildet som er viktig.

Til sterk motsetning fra Danmark har Norge kun i overkant av 3% dyrket areal. Det alene mener vi fordrer én type registreringsstatus innad i fylkeskommunene for de områdene og løsfunn som blir funnet på dyrket areal i Norge, og én helt annen status for de resterende 97% av landområdene i Norge som ikke er pløyeland.

Høsten 2012 fant Iohannes Sundberg, Tobias Bondesson og Tommy Olesen Danmarks største skatt fra den germanske jernalder. Skatten var delvis oppløyd i pløyelaget og bestod av over 3000 større og mindre sølv- og gullgjenstander, med en total vekt på 7039 gram. Hadde man stanset søk etter de første to funn, og området var blitt gitt AFK-status med særnorske 50-meterssoner som enkelte fylker i Norge opererer med, ja så hadde man antageligvis aldri kunne dra noen fornuftig forklaring på hva man hadde å gjøre med på stedet. Ingen arkeolog ville dra ut for å besiktige en funnplass med to hakksølv, og Danmarks største forhistoriske sølvskatt ville nok aldri blitt funnet. Tenk da på konsekvensen slike AFK-fredninger vil få på alle de mindre skatteinledtelegelsene som delvis eller helt er kommet opp i pløyelaget.

Hvis man ikke vet hva man freder på pløyd mark, og heller ikke omfanget eller avgrensningene av det – hvordan kan man så være sikker på at det er hensiktsmessig kulturminnevern? Det vil kanskje ikke løse alle problemstillingene rundt kulturminnevern av løse gjenstander i pløyelaget, men man kunne invitere til et bidrag fra detektoristene.

For noen år siden gikk kulturministeren i England, David Lammy, ut med en hyllest til metallsøkerfolket i Storbritannia og kalte dem »The unsung heroes of the UK's heritage». Denne anerkjennelsen fra myndighetene kom som et resultat av at British Museum offentliggjorde antallet arkeologiske funn som hadde blitt innlevert og dokumentert til det offentlig støttede prosjektet PAS, Portable Antiquities Scheme (finds.org.uk). Per januar 2016 er 1,1 millioner gjenstander blitt registrert i databasen siden den ble etablert i 2003. Majoriteten av disse stammer seg fra detektorister.

PAS hadde per 2015 gitt opphav til over 450 forskningsprosjekter som enten er fullført eller under utarbeidelse. Deriblant over 200 master/Phd-avhandlinger, 17 større nasjonale forskningsprosjekter og en rekke publiseringer (PAS 2015). Dette viser at forskningspotensialet på løse gjenstander i pløyelaget er stort, hvis det blir systematisert.

Danmark har de siste 25–30 år opparbeidet seg stor erfaring gjennom et tett samarbeid med detektorister og med registrering av løsfunn på pløyd mark uten umiddelbare fredningsrestriksjoner i pløyelaget. Det har både resultert i flere detektorister med interesse og kompetanse for amatørarkeologi, og dertil også flere funn og registrerte funnlokaliteter som man ikke visste om fra før (Vang Petersen 1991; Jørgensen 2000; Henriksen 2006; Trier Christiansen 2008; Bastrup & Feveile 2013; Dobat 2013).

Dette medfører også en del utfordringer for kulturminnevernet. Både i forhold til ressurser med registrering, danefæbehandling, konservering og dokumentering. Mange nevner kostnads-elementet her i Norge når detektorfunn diskuteres. Detektoristene, fylkeskommunene og museene ønsker at det skal bli delegert mer penger til å ivareta denne oppgaven. Allikevel trenger ikke alle detektorfunn fra pløyelaget absolutt å konserveres mye. Mange av de fragmenter vi finner er det jo informasjonsverdien bak som er det viktigste, ikke nødvendigvis selve gjenstanden. Mange av detektorfunnene har egentlig bare et behov for rengjøring og å holdes tørt etter plogens herjinger. En sterkere grad av prioritering av hva som skal konserveres og hva som ikke trenger konserveres tror vi er på plass å nevne i debatten.

Fakta dog er at den totale kunnskap og forskningspotensiale som ligger i summen av disse løsfunnene har revolusjonert måten de danske arkeologer oppfatter den eldre forhistorien på, og da spesielt for de rike metallførende perioden jernalderen og middelalderen. Peter Vang Petersen, museumsinspektør ved Nationalmuseet har således kaldt den danske Danefæ-ordning for «de best anvendte pengene i dansk arkeologis historie».

De mange positive erfaringene vedrørende metallsøking og den danske modell ble i 2013 oppsummert av Andres Dobat. Han gjør en evaluering i store trekk av de danske erfaringer med metallsøking de siste 30 år, som beskrives som en

solid suksesshistorie for arkeologin. Videre stiller han spørsmålet om det danske lovverket og den liberale modell kan regelrett overføres til andre land, i den tro at man oppnår samme suksesshistorie der. Dette mener Dobat ikke er tilfellet og argumenterer for at Danmark har helt unike sosiale og kulturelle faktorer som spiller inn på området.

Det han poengterer er interessant. Man kan regelrett ikke kopiere dansk praksis ved å kjøpe en meget liberal linje over til et land der det ligger lange tradisjoner og problemer med plyndring, og der ikke forståelsen for felles historie og kulturminnebevaring allerede ligger høyt på samfunnsordenen. Men det å trekke det dithen at dette er helt unikt for kun det danske folk, er vel å dra strikken vel mye for en tolkning at den danske modellen ikke kan overføres til andre land med suksess.

Essensen er at det kreves, i tillegg til lover og en liberal detektorpraksis: felles arenaer og positive påvirkninger, dialog, informasjon, rådgivning, samhandling, felles overordnede retningslinjer med det resultat at detektoristene deler en holdning og praksis som er forenlig med arkeologiens hensikt og formål. Det Norge dog ikke har, som Danmark har hatt en lang stund, er at kulturminnevernet i Danmark har en felles, unison oppfatning hva formålstjenlig kulturminnevern er når det kommer til metallsøking i pløyelaget og løse oldsaker.

Konklusjon

Kulturminnevernet i Norge har et økende behov for at få på plass en helhetlig strategi og handlingsplan rundt gjenstander i dyrket mark og brukten av metallsøkere. En slik strategi bør utarbeides av alle ledd i kulturminnevernet fra Riksantikvaren og landsdelsmuseer til fylkeskommunene, i samarbeid med representanter for den organiserte del av detektoristene. I tillegg bør også universitetene fokusere og legge til rette for videre arkeologisk forskning på området, hva gjelder både skaden på eventuelle kulturhistoriske kontekster under pløyelaget og nedbrytningen av kulturhistoriske gjenstander i pløyelaget, men også en videreførelse av de erfaringer og resultater som gjøres i fylkeskommunene.

Våre fylkesarkeologer er på vei til å bli for de-

tektorfolket i Norge det de lokale museumsansatte er for de danske detektoristene. Forutsetningene på lokalt plan har vi. Det er den lokale fylkesvise kontakten med de detektorister som vil samarbeide med dem om å redde og kartlegge oldsaker i pløvelaget man bør fokusere på å utvikle tette samarbeid med.

Hvilke elementer av overordnede tanker, tilnærming, retningslinjer og intern praksis har de fylker og kontaktpersoner som kan vise til et særskilt godt samarbeid med detektorister i Norge? Lær av de! Man behøver ikke finne opp hjulet på nytt hvis noe virker godt etter formål og hensikt. Erfaringene fra Rogaland og andre fylker som praktiserer nær sagt etter «dansk modell» er udiskutable positive når vi snakker om metallsøking og pløvelagsfunn, og samarbeid detektoristekulturminnevern. De problem og risikofaktorer som dog tas frem rundt metallsøking skal man ta på alvor og adressere, rettlede og informere. Og så er det de tilfellene der ingen lover, retningslinjer, etikk, veiledning og informasjon nytter for. De skal man slå hardt ned på.

Dess mer organisert detektormiljøet er og dess tettere samarbeid det er mellom detektormiljøene og kulturminnevernet, dess mindre »uønsket adferd» vil forekomme, er vår mening. For hvem bedre enn metallsøkermiljøene selv kan ha forutsetning til å observere funn som forsøkes selges ulovlig, eller fange opp detektorister med kulturminnevernsfiendtlige holdninger eller praksis?

Ja, Norge har et sterkt behov å få på plass en helhetlig strategi rundt metallsøking og pløvelagsfunn. Man må få en felles oppfatning om at metallobjekter av historisk verdi som ligger i pløvelaget har det best ved å bli tatt hånd om ved riktig adferd, registrering og dokumentering. Det vil fremme amatørarkeologinteressen ytterligere i Norge – og frembringe et stort forskningspotensiale som ellers har liten mulighet for å bli oppdaget før det er for sent. Alt innenfor arkeologiens premisser og forutsetninger.

Referanser

- Baastруп, M.P. & Feveile, C., 2013. Danefæ – samarbeidet mellom finder, lokalmuseum og Nationalmuseum. *Nationalmuseets Arbejdsmark*. København.
- Dobat, A.S., 2013. Between Rescue and Research: An Evaluation after 30 Years of Liberal Metal Detecting in Archaeological Research and Heritage Practice in Denmark. *European Journal of Archaeology* 16:4. London.
- Fabeck, C., 2012. Metallsökning inom uppdragsarkeologin: en angelägen diskussion. *Fornvännen* 107.
- Feveile, C., 2015. Metalldetektorproblematikken – uens regler og deres konsekvenser. Pedersen, A. & Sindbæk, S. (red.). *Nordlige Verdener*. Nationalmuseet. København.
- Fischer, C., Den har fanden skabt. *Skalk* 1983:1. Højbjerg.
- Henriksen, M.B., 2006. The Metal Detector – Friend or Foe. Aspects of Metal Detector Archaeology in Denmark. Møller Hansen, K. & Buck Pedersen, K. (red.). *Across the western Baltic*. Sydsjællands museum. Vordingborg.
- Jørgensen, L., 2000. *Storgården ved Tissø. Tolkning af aktivitetsområder og anlæg på grundlag af detektorfundene fra pløvelaget*. Skrifter fra Odense bys museer 5. Odense.
- Maixner, B., 2015. Én lov – ulik forvaltnings politikk. Om norsk forvaltningspraksis rundt privat metallsøking i pløvejord og dens konsekvenser. *Fornvännen* 110.
- Paulsson, J., 1999. Metalldetektering och Uppåkra. Att förhålla sig till ett detektormaterial. Hårdh, B. (red.). *Fynden i centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra*. Uppåkrastudier 2. Lund.
- Rundkvist, M., 2008. För en liberalisering av de svenska metallsökarreglerna. *Fornvännen* 103.
- Steinberg, J.M., 1996. Ploughzone sampling in Denmark: isolating and interpreting site signatures from disturbed contexts. *Antiquity* 70.
- Svensson, H., 2012. Lär av Danmarks metallsökarerfarenheter. *Fornvännen* 107.
- 2013. Det pågår en tyst massaker på metallföremål i landets åkrar. Svar til Majvor Östergren. *Fornvännen* 108.
- Trier Christiansen, T., 2008. *Detektorarkeologi – en succes-historie med begyndende brudflader*. Roskilde Museum.
- Vang Petersen, P., 1991. Nye fund af metalsaker fra yngre germansk jernalder. Detektorfynd og dane-fæ fra perioden 1966–88. Mortensen, P. & Rasmussen, B.M. (red.). *Fra Stamme til Stat i Danmark 2. Høvdingesamfund og Kongemakt*. Århus.

John Kvanli

Rygene Detektorklubb

Austbøvvingene 3

NO-4085 Hundvåg, Norge

john.kvanli@lyse.net

Lars Sogaard Sørensen

Rogaland Fylkeskommune

Postboks 130 sentrum

NO-4001 Stavanger, Norge

lars.sogaard.sorensen@rognk.no